Alexandra GHERASIM

Categorii gramaticale explicite și implicite și reflexele lor în comunicare

A.G. – conf. univ. dr. în filologie, Departamentul limba română, lingvistică generală şi limbi clasice, Facultatea de Litere, USM. Domenii de cercetare: gramatică, teoria textului, sociolingvistică. Autoare a şase cărți, între care *Raporturile text-metaforă în limbajul literar – artistic* (1997); *Limba română. Grupul nominal* (2000); *Limba română. Grupul verbal* (2001); *Teoria textului* (antologie, 2008); *Discurs specializat – lexic și gramatică de bază* (2014).

Prin categorii gramaticale înțelegem acele semnificații gramaticale opozabile care se realizează, în planul expresiei, prin formele paradigmatice ale cuvântului. Astfel că astăzi, statut de categorie gramaticală li se atribuie opozițiilor de gen, număr, caz, timp, mod, persoană, grade de comparație, diateză, la care, în unele clasificări, se mai adaugă opozițiile de aspect și determinat-indeterminat.

La determinarea categoriilor gramaticale se aplică aspectul formal al manifestării opozițiilor gramaticale, care-și află expresie în distincțiile dintre formele paradigmatice ale cuvintelor autosemantice.

La nivelul expresiei, marcarea categoriilor gramaticale de cele mai multe ori se realizează sincretic în cazul substantivului și adjectivului (pe cale sintetică), sau mixt și redundant (pe cale sintetico-analitică) în cazul verbului și substantivului. În anumite cazuri morfemele cu ajutorul cărora se exprimă opozițiile din cadrul categoriilor gramaticale adesea coincid cu formanții derivativi ai cuvintelor derivate.

La etapa actuală de dezvoltare a limbii române, unele opoziții gramaticale din cadrul cate-

BDD-A30709 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:02 UTC)

goriilor gramaticale nu sunt reprezentate, în planul expresiei, prin formele paradigmatice ale cuvântului, ci se redau prin structuri sintagmatice (cum este în cazul categoriilor gramaticale de comparație sau diateză). Totodată, o serie de alte opoziții gramaticale se manifestă doar în planul conținutului (e vorba de opoziții de tip „tranzitiv/intranzitiv", „animat/inanimat", „personal/nonpersonal") și nu sunt recunoscute drept categorii gramaticale propriu-zise, deși ele au reflexe evidente asupra structurilor enunțiative (cf. și opozițiile neexplicite ca: *propriu/comun, numerabil/nonnumerabil, concret/abstract* ș.a. – la substantive; *calitativ/relațional, calitativ/cantitativ, referențial/pronominal* ș.a. – la adjective; *personal/impersonal, acțional/neacțional, autosemantic/sinsemantic, dinamic/existențial* ș.a. – la verbe).

În articolul nostru vom lua în dezbatere legitățile combinatorii determinate de opozițiile gramaticale manifestate doar în planul conținutului – animat/inanimat și personal/nonpersonal.

Categoria animat/inanimat poate fi examinată la nivel sistemic, întrucât afectează atât grupul nominal (realizând structuri sintactice cu dativ și acuzativ prepozițional *vs* dativ și acuzativ neprepozițional), cât și grupul verbal (actualizând opozițiile tranzitiv/intranzitiv *vs* activ/pasiv). Reflexele multiple în planul expresiei și în cel al conținutului în diferite limbi îi conferă acestei categorii un caracter universal.

În *Dicționarul General de Științe* se menționează că limba română aparține grupului de limbi sensibile față de categoria *animatului*, ceea ce se manifestă gramatical prin construcția specială a obiectului direct cu ***pe***, în cazul coexistenței, pentru nominalul obiect, a trăsăturilor lexico-semantice [+ Personal], [+ Definit]; prin selecția unor forme pronominale speciale; prin semne de comportament diferit al numelor de rudenie (selecția cliticelor posesive: *casa maică-sii*) și al numelor umane proprii (declinarea numelor proprii de bărbați, care la genitiv-dativ primesc articolul proclitic lui: *lui Ion*) (*Dicționar General de Științe*: 53).

Marcarea genitivului și a dativului cu ***lui*** în poziție proclitică s-a gramaticalizat în cazul numelui propriu masculin *de persoană* (ex.: atitudinea *lui Ion*), extinzându-se și la cele feminine, a căror terminație consonantică sau vocalică (alta decât *a*), nu permite asocierea terminației *-ei* (cf.:

BDD-A30709 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:02 UTC)

lui Carmen, lui Meri etc.). Aceeași legitate se aplică și în combinarea cu nume de rudenie, feminine sau masculine (ex.: *lui nenea, lui badea, lui tanti*) și atunci când însoțesc denumirile lunilor anului (ex.: *capriciile lui martie*) – primele opt luni având la origine nume proprii masculine.

În contextul dat este cazul să menționăm că e greșit să utilizăm *lui* proclitic în asociere cu substantive feminine proprii, care nu sunt vizate în situațiile descrise mai sus, cu atât mai mult, în prepoziția substantivelor comune feminine (greșit: *i-am spus lui Ana, lui mama, lui colega*; corect: *i-am spus Anei, mamei, colegei*).

Cea mai cunoscută ierarhie extinsă a animatului, formulată de R.M.W. Dixon în 1979 și preluată și de alți lingviști, se prezintă astfel: *pronumele personale, persoana I și II < pronumele de persoana III < numele proprii < substantivele comune [+ Uman] < substantivele comune [– Uman] [+ Animat] < substantivele comune [– Animat]* (*Apud* Iorga Mihail 1979).

Referindu-se la categoriile gramaticale clasificatoare, cercetătorul Alexandru Dârul menționează că „o serie de opoziții gramaticale, care se manifestă doar în planul conținutului (e vorba de opoziții de tip tranzitiv/intranzitiv, animat/inanimat, personal/impersonal) nu sunt recunoscute drept categorii gramaticale, deși ele sunt comensurabile, sub aspectul comportării în text, cu categoriile gramaticale clasificatoare acceptate ca atare de tradiția gramaticală” (Dârul 2005).

În acest sens, la etapa actuală de descriere și tipologizare a faptelor de limbă, categoria clasificatoare implicită a animatului ne permite să identificăm o subclasă a substantivelor epicene (*girafă, rinocer, știucă, rudă, victimă, decan* etc.), care denumesc generic referenți cu trăsătura semantică [+ Animat], indiferent de sexul acestora. O alta subclasă subordonată mărcilor [+ Animat] și [+ Personal] este cea a substantivelor cu gen comun de tip: *pierde-vară, gură-cască, nătăfleață* etc.

Într-o ipostază similară de selecție se află și substantivele cu realizare flexionară pentru cazul vocativ, care, pe lângă trăsătura semantică [+ Animat] reclamă și marca [+ Personal]. Nerespectarea acestei reguli de selecție conduce la disfuncționalitate între planul expresiei și cel al conținutului, manifestată, de regulă, în limbajul artistic, iar figura de stil, obținută printr-o astfel de deviere, poartă numele de personificare (cf.: *codrule, codruțule*) (Gherasim 2014: 81).

BDD-A30709 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:02 UTC)

În gramatica actuală, pentru categoria gramaticală a genului substantivului, a fost identificat așa-numitul *gen personal*, cu tendință de gramaticalizare, axat anume pe reacția limbii la parametrul *animatului*. În *Dicționarul General de Științe* acesta este descris astfel: „Subgenul personal desemnează o subclasă lexicală de substantive, cea a numelor de persoană, adică de distingere din mulțimea substantivelor non-animate și prin particularități morfosintactice. Cum particularitățile morfosintactice nu se manifestă omogen (unele sunt de tip flexionar, altele de construcție; una caracterizează subspecia numelor de rudenie, alta – subspecia numelor proprii masculine de persoană, alta privește substantivele personale definite etc.), constituirea gramaticală a genului personal este în stadiul de tendință. Genul/subgenul personal este subordonat genurilor masculin și feminin, substantivele având dublă caracterizare: fie [+ Masculin, + Personal], fie [+ Feminin, + Personal] (*Dicționar General de Științe*: 363).

Din perspectiva demersului nostru, referitor la opoziția categorială [+ Animat] și [+ Personal] / [– Animat] și [– Personal] se caracterizează și construcția specială a obiectului direct cu prepoziția morfem ***pe.*** Selecția obligatorie a structurii prepoziționale se atestă atunci când obiectul direct este exprimat prin:

a) nume propriu cu marca [+ Animat] și [+ Personal] (ex.: *L-am chemat pe Ion, pe Grivei*);

b) substantive relaționale (ex.: *am chemat-o pe mama, l-am rugat pe nenea*);

c) substantiv apelativ generic urmat de nume propriu sau comun (ex.: *L-am rugat pe domnul Moraru, pe domnul rector Ciobanu*).

Vorbind despre greșelile curente în exprimarea obiectului direct, cercetătoarea Valeria Guțu Romalo consideră că „acestea derivă din existența a două modalități de construcție a acestei părți de propoziție în limba română: obiectul direct poate fi reprezentat printr-un substantiv sau pronume în acuzativ (*Așteaptă trenul / Îl așteaptă*) sau printr-un substantiv sau pronume precedat de prepoziția ***pe***. (*Îl așteaptă pe Ion / O așteaptă pe mama*). Sunt situații când oricare dintre cele două construcții sunt posibile: *Mama îngrijește copilul / Mama îl îngrijește pe copil*. În alte situații nu este corectă decât una din cele două construcții: *Așteaptă trenul* nu *Îl așteaptă pe tren"* (Guțu Romalo 2002: 51).

BDD-A30709 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:02 UTC)

Argumentul care impune structura cu ***pe*** și repriza complementului în prepoziția verbului predicat este că în primul caz substantivul obiect direct poartă marca [+ Animat] și [+ Personal], în cel de-al doilea aceasta lipsește.

Distorsiunea de sens poate fi observată bine prin comparația a două enunțuri de felul: *L-am văzut pe Ion traversând drumul* și *L-am văzut pe cal traversând drumul*.

Este necesară repetarea lui ***pe*** și în cazul complementelor directe nume de persoane, aflate în raport de coordonare: *I-am văzut pe Ion și pe Vasile*.... Cu toate acestea în limba contemporană se manifestă tendința de a nu mai utiliza prepoziția ***pe*** înaintea complementelor exprimate prin nume de ființe: *Am invitat concurenții... Dorința de a informa spectatorii... Am anunțat studenții...* (construcțiile sunt corecte cu prepoziția ***pe*** înaintea substantivelor); ***pe*** este omis și atunci când complementul este precedat de adjectivele pronominale *câțiva, câteva, alte: am întâlnit câțiva studenți..., câteva studente... Am cunoscut alte prietene*... Aici, formulările fără ***pe*** nu sunt total greșite, dar o comunicare atentă, îngrijită impune folosirea construcțiilor prepoziționale.

Folosirea relativului ***care***, neprecedat de ***pe***, constituie o altă greșeală, generatoare de structuri anacolutice: *Studentul care l-am întâlnit... Profesorii care i-am salutat... Colegii care i-am vizitat...*; sau în context: *În cazul lui Solomon Marcus, științei i se atribuie rădăcinile mitice, care le stipulau elinii prin cele nouă muze.*

Omiterea prepoziției ***pe***, mai ales în textele injonctive, poate produce fraze total nebuloase, ca în exemplul: *Orientată spre calitate garantată, monitorizarea se axează, în general, pe siguranța, accesibilitatea și acceptabilitatea serviciilor și programelor, participarea comunității, coeziunea și interconexiunea comunității și cuprinderea adecvată cu servicii.*

Despre utilizarea corecta a prepozițiilor ***de*** și ***de către*** vorbește cercetătoarea Irina Condrea în cartea *E timpul să vorbim corect*... (Condrea 2014: 140), unde menționează că acestea introduc un complement de agent în sintagme cu verbe la diateza pasivă. Complementul de agent reclamă implicit actualizarea condiției [+ Animat] și [+ Personal]. Dacă prepoziția ***de*** poate fi utilizată peste

BDD-A30709 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:02 UTC)

tot, indiferent de natura numelui complement de agent, fără a afecta logica enunțului, atunci prepoziția compusă ***de către*** cunoaște restricții de utilizare. Astfel, se precizează că ***de către*** este admisă numai la nume de persoane și colectivități de persoane (în care se cuprind și numele de instituții și de țări), dar nu se recomandă la nume de inanimate și animate cu trăsătura (-uman). Enunțuri de tipul: *Stâna este păzită de către câini* și *Frunzele sunt împrăștiate de către vânt* sunt considerate incorecte.

Și mai confuze sunt situațiile când prepoziția ***de către*** este omisă din fața termenilor coordonării. *Acest document este destinat utilizării de către oficiali din domeniul sănătății publice și managerii de programe de prevenire HIV/SIDA și ITS, ONG-uri, inclusiv organizații comunitare și organizații ale societății civile, precum și profesioniștii din domeniul sănătății.* Sau: *Poate prezenta interes pentru instituțiile financiare internaționale, factorii de decizie din domeniul sănătății și apărătorii drepturilor omului.*

În concluzie, constatăm că semnificația *animat/inanimat*, raportată la clasa lexico-gramaticală a substantivului, impune reguli de selecție și de restricție privind îmbinarea cu alte elemente lexicale contextuale, marcate și ele de semele *însuflețit, activ, dinamic* vs. *neînsuflețit, pasiv, static*. Depășind cadrul acestor legități combinatorii, ne aflăm în fața unor abateri care generează greșeli de exprimare, sau, în cazuri fericite, sensuri figurate și o exprimare metaforică.

Minimalizând rolul prepozițiilor în exprimarea variatelor raporturi, riscăm ca producerea formulărilor defectuoase în comunicarea orală și scrisă să crească. Atunci când este vorba să fie folosite așa-numitele instrumente gramaticale, prepoziția și conjuncția, imperfecțiunile de exprimare se manifestă, cel mai adesea, sub două aspecte: unele, în mod abuziv, iau locul altora sau sunt omise (fără a putea fi subînțelese), fapt care în multe situații duce la schimbarea sensului comunicării.

Considerăm oportună elucidarea sistemică a impactului acestora din urmă asupra modului în care unitățile lexicale sunt actualizate, concretizate și organizate, din perspectivă combinatorică, în unități comunicative.

BDD-A30709 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:02 UTC)

Referințe bibliografice

Condrea 2014 = Irina Condrea, *E timpul să vorbim corect*, Chișinău, Prut Internațional, 2014.

Dârul 2005 = Alexandru Dârul, *Note privind categoriile gramaticale clasificatoare*, în „Limba Română”, Chișinău, anul XV, nr. 11, 2005.

Dicționar General de Științe. Științe ale limbii, Coordonator A. Bidu-Vrânceanu, București, 1997.

Gherasim 2014 = Alexandra Gherasim, *Categoria semantică animat/inanimat și reflexele ei în gramatică*, în „Limba Română”, Chișinău, anul XXIV, nr. 2, 2014, p. 79-85.

Guțu Romalo 2002 = Valeria Guțu Romalo, *Corectitudine și greșeală*, în *Limba română de azi,* București, 2002.

Iorga Mihail 1979 = Ana-Maria Iorga Mihail, *Relevanța tipologică a trăsăturii [± animat] în realizarea prepozițională a dativului din construcția ditranzitivă*, 1979. Disponibil: http://www.academia.edu/3611663.

BDD-A30709 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:02 UTC)